

Nicolò Machiavelli

VLADAR

FPN — Liber, Zagreb 1975.

Sa stajališta teorije politike (bez obzira na različite discipline i razine) novovjekovlje započinje Machiavellijem, točnije njegovim djelom »Il Principe«, u kojem je prvi put u povijesti misli o politici konzekventno provedena dvostrukost imanentna onome što se uobičajeno nazivlje novovjekim određenjem politike. Jer Machiavellijev je »Vladar« tekst u kojemu je istovremeno dan opis jednog (zamišljenog) tipa političkih odnosa i time implicirana kritika realnih odnosa (kojima, načelno, nedostaje upravo ono što je opisano), a da se pritom moralno vrednovanje ne uzimlje u obzir kao konstitutivni čimbenik rasprave drugim riječima: u toj je dvostrukosti korijen stoljetnih pripovijesti o nemoralnosti Machiavellija i makijavelizma, pripovijesti omogućenih zapravo neshvaćanjem Machiavellijeve bitno izvanmoralne pozicije). Političko djelovanje, ni ono kojemu je epohalno sučeljen, niti ono koje »izmišlja«, nije za Machiavellija, dakle, ni moralno ni nemoralno, ono je naprosto bitno odijeljeno od osiguranosti moralne prosudbe; njegovi su inherentni tokovi kvalitativno drugačiji. Ta načelna dioba koja političko djelovanje (sve više onda: funkcioniranje) tendencijski oslobađa čak i teorijske vezanosti za naknadne moralne prosudbe (pa ga,

konzekventno, nije moguće ni naknadno privesti moralnosti po zdravorazumskom tumačenju makjavelizma tipa: »cilj opravdava sredstva«, jer ta maksima nije mišljena kao moralno opravdanje, nego naprotiv, kao napatuk o svojevrsnom ekonomiziranju političkim sredstvima). Paralelno s tim procesom, moralne prosudbe ostaju zatvorene u prividnoj samostalnosti svojeg dospijevanja post festum; rasjed je ustanovljen (ne i stvoren, dakako) upravo u Machiavellijevu djelu; želi li se postići neki politički cilj (primjerice nacionalno oslobođenje) valja djelovati pod tom pretpostavkom, drugo nije moguće.

Historijsko-teorijski smisao Machiavellijeva djela nije, međutim, moguće procijeniti samo na osnovi usuda takozvanog makijavelizma. Dapače, Machiavellijev je »Vladar«, vjerojatno više no bilo koje drugo klasično djelo političke teorije, zbiljski razumljiv tek pažljivim uzimanjem u obzir povijesno-socijalnog konteksta iz kojega (i za koji) nastaju savjeti direktno upućeni Lorenzu de' Medici. To, doduše, ne znači da je djelo o kojemu je riječ isključivo konkretno-epohalno ograničeno u svojim dosezima, Machiavelli od samog početka raspravlja o »svim državama«, »republikama i monarhijama«, o općenitim »osobinama ljudi«

itd.¹ »Vladar« je, pored toga, pojmljiv tek sagledavanjem cjeline ostalih Machiavellijevih djela, ponajprije se konstrukcije jednog tipa političkog djelovanja koju izvršuju »I discorsi sopra la prima deca di Tito Livio« (»Razmatranja o prvih deset knjiga Tita Livija), te konzultiranjem kasnijih spisa o ratnom umijeću, historiji Firenze i, »Vladaru« najsukladnijeg teksta, »La vita di Castruccio Castracani da Lucca« (»Život Castruccia Castracanija iz Lucce«).² Tek je u toj cjelini pojmljivo Machiavellijevo navlastito teorijsko postignuće: »Tačno je da je Makijaveli nešto otkrio, a ne samo teorijski uopštio stvarnost; ali kakav je bio cilj toga otkrivanja? ... Makijaveli nikada ne govori da misli ili namerava sam da izmeni stvarnost, već jedino, i to konkretno, da pokaže kako su istorijske snage morale djelovati da bi bile delotvorne«.³ Ta je Gramscijeva ocjena nesumnjivo mjerodavna; političko djelovanje — za Machiavellija, kako je uvodno spomenuto, odtorečeno pritiska svrhovite idealnosti — razotkriva se u

¹ Stoga je nužno striktno razdvajati dvije razine nazočne u »Vladaru: povod i namjeru (određene pove konkretnim povijesnim prilikama) i metodiku istraživanja odnosno pisanja (koja je nedvoumno općenita). Stoga je u pravu pisac pogovora kada kaže: »Machiavelli nije nikada dijelio savjete vladaru 'uopće', nego samo vladaru koji preuzme na sebe djelo oslobođenja Italije« (I. Frangeš, »Machiavelli i makijavelizam«, str. 139), no to govori o njegovoj namjeri, a ne znači da Machiavellijevi savjeti nemaju unutrašnju, teorijsku sposobnost za opće važenje (usp. npr., R. Zippelius, »Geschichte der Staatsideen«, Verlag C. H. Beck, München 1971, SS. 84—87).

² Riječ je o zapravo kriptohistorijskom tekstu koji ima za cilj konkretiziranje (djelomice na bazi historijskog materijala) lika-uzora za eventualnog talijanskog »vladara«. Za Castruccio Castracanija Machiavelli na početku teksta kaže: »On je, s obzirom na vrijeme u kojem je živio i grad u kojem se rodio, učinio izuzetna djela, a nije imao sretnije ili poznatije podrijetlo od drugih, kako to pokazuje promatranje tjeka njegova života. Smatram primjerenim podsjetiti ljude na to, jer mi se u tomu mnogo toga što se tiče sposobnosti i sudbine čini u velikoj mjeri primjernim« (»Das Leben des Castruccio Castracani von Lucca«, italienisch-deutsch, Böhlau Verlag, Köln Wien 1969, S. 31).

³ A. Gramši, »Moderni vladalac. Beleška o Makijaveliju i o modernoj državi« u A. Gramši, »Izabrana dela«, Kultura, Beograd 1959, str. 196, 225).

svim pojedinostima — i biti — svoje tehnologije. U tome je, također, tajna znamenite fraze o makijavelizmu, a zbog toga su protimbe takvom stavu — od Friedricha II preko našeg Križanica do, primjerice, suvremenog liberalizma — u načelu naglašavale povratak ideološkičnosti zastora koji je Machiavelli skidao u svojem radu.

Sve to — i koješta ovdje neizraženo — treba imate na umu prastupajući ponovljenom prijevodu ovog klasičnog djela teorije politike, koje se nedavno pojavilo. Sadržaj Machiavellijeva djela ponovno će, kao i uvijek, u novom socijalnom i teorijskom kontekstu biti posredovan u našoj »duhovnoj situaciji«. Ne znači to nipošto da »objektivni« sadržaj dvadeset i šest poglavlja ovog knjižuljka valja zapostaviti, nego naprotiv, valja ga uvijek iznova sagledavati i prosuđivati. Machiavellijeve su kategorije — striktno promišljene — danas jedva uporabive, djelomice stoga što je suvremeni kontekst političke teorije zahtijevao promjene u njihovu značenju, djelomice pak zbog poteškoća koje su nastale tijekom dugotrajne zlorabe čitava Machiavellijeva djela. Pa ipak, njegova su zapažanja i u tom, doslovnom, smislu nesumnjivo iznimno korisna i nama današnjima.

Ma koliko se činilo da je Machiavellijeva knjiga puki zbir uputa vlastodršcu (koje su, kako to pokazuje i sam tekst, a i brojne interpretacije, mišljene općenito, ali su prikupljene za posve konkretnu svrhu koju ne treba miješati s čitavim izvođenjem), nije teško pokazati da su one metodički razmještene kao niz napomena o osnovnim problemima vlasti. Na početku je riječ o vrstama vladavina, pa o monarhijama, zatim o učvršćenju vlasti nad netom zadobijenim zemljama, te, konačno, o »novim vladavinama«, tj. o vladavinama koje se stječu »vlastitom sposobnošću« (str. 33). a ne tek

nasljeđem, dakle izbornim vladavinama, među koje bi — u današnjoj terminologiji — bili i neki državni udari i revolucije. Ovima je tek dostignut konkretan povod Machiavellijeva napora, stoga će se on na tomu i dulje zadržati, varirajući različite načine zadobijanja »nove vladavine«, a zatim objašnjavajući mogućnosti njezina očuvanja. Raspravljajući o dolaženju na vlast pomoću naroda i očuvanju naklonosti naroda, Machiavelli eksplicira svoje shvaćanje pogonske snage političkih odnosa (premda ih on ovdje uzimlje u obzir samo na razini gradova, jer Machiavelli, već i iz iskustva, posve dobro vidi gdje to »narod« uopće i može biti politički djelatnik, tj. gdje se uopće — zbog ograničenog — broja može realno politički konstituirati): »Narod neće da njima vladaju velikaši i ugnjetavaju ga, dok velikaši hoće da vladaju narodom i ugnjetavaju ga: a iz tih oprečnih nastojanja ostvaruje se u gradovima jedna od triju posljedica: ili tiranija, ili demokracija, ili bezakonje« (str. 50, 51).

Nikako ne slučajno, od tog mjesta dalje (tj. od X poglavlja rasprava je uglavnom striktno posvećena problemima održanja vladavine; savjeti koji slijede pretpostavljaju mnogo specifičnije odnose i više odjednom i nije bitan način dospijevanja na vlast kojemu su posvećena prethodna poglavlja, važno je samo jedno: svaka je vlast neprestance ugrožena. Pravi su razlozi toga dani u ranije spomenutom **navodu** koji pokazuje objektivne sukobe interesa u svakom društvu. No, s Machiavellijeva je stajališta stvar još i općenitija: *ljudi su načelno loši*,⁴ svakako u danim uvjetima, no pogleda li se pomnije nije teško vidjeti da su ti uvjeti tako određeni da su — mutatis mut-

⁴ Usp. o tomu, V. Lozovina, »Machiavelli i njegova politička nauka«, Matica Hrvatska, Zagreb 1928, str. 111—119, R. Zappellius, 1. c., S. 85, ili F. Cooleston, »A History of Philosophy« Vol. 3, Part II, Image Books, New York 1963, pp. 130—134.

andis — primjenjivi na svako društvo u kojem egzistira politička vlast, dakle na svako klasno društvo: »Jer o ljudima se općenito može reći ovo: nezahvalni su, nepouzđani, prijetovni i himbenici, klone se opasnosti i pohlepni su za dobitkom; ako im dobro činiš, uz tebe su, nude ti krv i imutak, život i djecu, kako sam to već kazao, kad je potreba daleko; no kad se nevolja primakne, oni izmiču« (str. 77, 78). To *negativno antropologijsko predodređenje* — koje većina interpreti ne smatra značajnim — možda baš bitno sudjeluje u Machiavellijevoj neprolaznoj modernosti; čitav se jedan povijesno-filozofijski niz (koji, dakako, nadilazi mišljenje o politici kao specifičnoj teorijskoj disciplini) otvara odatle.

U završnom dijelu posebnu pažnju zaslužuje glasovito XXV poglavlje; u njemu su dani, doduše nadomjestno, elementi filozofije povijesti koji omogućuju čitavu prividno epohalno-političku konstrukciju »Vladara«: »Slično je i sa sudbinom: ona svoju moć pokazuje gdje nema pripravnih muževnosti da joj se odupre, i tamo nasrće gdje zna da nema nasipa i brane da je suzdrži« (str. 108). Filozofi to nazivlju djelatnom samopostavljenosti čovjeka novog vijeka, kod Machiavellija se takav stav — u posve elementarnom obliku — iskazuje kao logička pretpostavka bitno novovjekog promišljenja političke djelatnosti.

Jedva je i potrebno spomenuti da brojna odista briljantna zapažanja nisu ni spomenuta, no i ova koja su navedena ili ocrтана pokazuju (još jednom) izuzetno značenje ove knjige. Tim je sretnija okolnost što se pojavila u izuzetno dobroj opremi J. Vaništa), te u rijetko tečnom i efektinom prijevodu I. Frangeša (bez obzira na to što ni ovim prijevodom nije — kako to i sam prevoditelj spominje — skinita s dnevnog reda diskusija o prije-

vodima nekih temeljnih Machiavellijevih termina).⁵ Pogovor, kojemu je autor prevoditelj I. Frangeš, zapravo je vrlo lijep i jasan esej koji se pretežno bavi Machiavellijevim odnosom spram sredine iz koje piše svoje djelo i strasnom obranom Machiavellija od optužbi za makijavelizam. S obzirom na karakter biblioteke (nazvane »Politička

misao«), te obilje suvremenog interpretacijskog materijala, bilo bi nesumnjivo mnogo bolje da je izdavač uz ovaj pogovor dodao još jedan tekst koji se odredio spram različitih »stručnih« interpretacija »Vladara«, posebice onih koje — od Gramscija nadalje — inzistiraju na *otkrivačkoj* »funkciji« Machiavellijeva napora.

Zarko Puhovski

⁵ Machiavellijev temeljni izraz »fortuna« I. Frangeš prevodi sa sudbina, ali i sreća, a »virtu« sa sposobnosti; kod Lozovine »virtu« je također prevedeno sa sposobnost, ali i djelotvornost (I. c, str. 112, 110), a »fortuna« sa sreća (str. 111); u nekim njemačkim prijevodima radi se za »virtu« izraz *Tatkraft* (otprilike djelotvornost, odlučnost), a za »fortuna« *Schicksal* = sudbina (»*Das Leben...*«, I. c, S. 90, 91); na engleskom jezičnom području najčešće je *virtue* i *fortune* F. Copelston, I. c., p. 130), ali ti termini, premda istovjetnog podrijetla kao originalni poprimaju nova kontekstualna značenja. Već i činjenica da je prevoditelj bio prinuđen da jedan od temeljnih termina prevodi dvoznačno pokazuje, međutim, šire teorijske poteškoće s prevodnjem »Vladara«.

Adam Roberts

NATIONS IN ARMS
THE THEORY & PRACTICE OF
TERRITORIAL DEFENCE

Chatto & Windus, London 1976. str. 288.

Knjiga Adama Robertsa, predavača Međunarodnih odnosa s londonske School of Economics and Politics spada u red specijaliziranih monografija koje pokušavaju osvijetliti značajna pitanja suvremenih međunarodnih odnosa, koja su svojom specifikom vezana i uz međunarodnu politiku i uz vojnu djelatnost. Monografije te vrste već godinama izdaje poznati londonski Institut za strategijske studije, nastojeći da u razradi tih pitanja obuhvati što širi krug tema, a i istraživača određene problematike.

Adam Roberts već godinama surađuje s Institutom za strategijske studije, a njegovo istraživanje međunarodnih odnosa u veliko mjeri je usredotočeno na područje koje bi se moglo nazvati vojnim aspektom međunarodnih odnosa. U okviru svog dosadašnjeg istraživanja on je najviše pažnje usmjerio na mogućnosti i oblike pasivne rezistencije u suvremenim međunarodnim uvjetima, osvjetljavajući je s raznih aspekata i u raznim povijesno-vremenskim situacijama.

Recenzirana knjiga dio je dugogodišnjeg autorova istraživanja i brojnih putovanja, intervjua i svakako mar-

ljivog praćenja vrlo opsežne literature. Iako raspravlja o oružju, knjiga je daleko od pukog prezentiranja vojnih podataka, odnosa ili specifikacije vrsta oružja. Ona u svom formalnom obliku, a još više u sadržajnom smislu, direktno pokazuje glavne koordinate u kojima se susreću vojna i politička djelatnost, odnosno rezultanta koja se uklapa u nacionalni interes svake države.

Izabravši za temu svog rada teritorijalnu obranu, odnosno mogućnosti njezina rješavanja, Adam Roberts se opredijelio za evropske države i to različite po svojim povijesnim iskustvima, razvijenosti, ideološko-političkoj opredjeljenosti i vanjskopolitičkoj orijentaciji, smatrajući da upravo ta dva primjera mogu najbolje potkrijepiti neke njegove šire teze. U tom kontekstu Švedska i Jugoslavija promatraju se kao dva različita modela slična po mnogo čemu u rješavanju pitanja obrane, ali isto tako različita u čitavom nizu značajnih odrednica njihova ukupnog položaja i obrambenog modela.

Analizirajući početke ovog koncepta Roberts s pravom tvrdi da se mo-

gu naći u različitim vremenima i sredinama i da od istraživača zavisi koji model će uzeti prvi. On tako spominje neke oblike teritorijalne obrane u Indijanaca Irokeza, ranih plemena da bi se nadovezao na J. J. Rousseaua i njegovo apeliranje da u rješavanju pitanja obrane zemlje sudjeluju svi građani, tvrdeći da je to istodobno jedna od osnovnih pretpostavki demokratske participacije. Nakon toga pisac prikazuje iskustva Pariške komune i oktobarske revolucije, da bi na kraju tog uvodnog dijela iznio neke osnovne poglede na shvaćanje teritorijalne obrane u suvremenim uvjetima.

U tim okvirima promatra se i obrambena politika evropskih neutralnih država, točnije blokovski nevezanih zemalja, u nastojanju da se naznače njihove glavne specifičnosti. Po Robertovu mišljenju švicarski vojni sistem, unatoč svim kritikama, može se istaknuti kao efikasan do te mjere da je moguće govoriti o stanovitom obliku modela, koji omogućava neutralnoj državi očuvanje nezavisnosti i suverenosti, uz istodobno korištenje ograničenih ljudskih i materijalnih resursa. Politička stabilnost zemlje, povijesno iskustvo i tradicije švicarske neutralnosti (sa svoje strane dodali bismo i interesi drugih zemalja za švicarskom neutralnosti) učvršćuju vrijednost ovog modela. U pokušaju da pronađe odgovor na pitanje kakav model u suvremenoj Evropi treba neutralnim evropskim državama, Adams se upustio u istraživanje švedskih i jugoslavenskih rješenja.

Pristupajući analizi položaja Švedske pisac najprije analizira geografske i prirodne izvore, unutrašnju politiku, švedsku vrstu neutralizma, ekonomske izazove neutralnosti, moralne dileme i nove akcente u švedskoj vanjskoj politici. Sve to mu služi kao uvod u osnovnu problematiku koju želi obra-

diti tj. pitanja švedske totalne obrane. Navodeći konkretne elemente od kojih zavisi obrana Švedske, (potencijalni napadač, ekonomske mogućnosti, spremnost stanovništva za obranu, očekivanja akcije trećih država i dr.) autor ističe osnovnu ideju švedske koncepcije nacionalne sigurnosti u kojoj dominira zahtjev za pružanjem upornog i dugotrajnog otpora potencijalnom agresoru. Ističe se da je to znatno važnije od posjedovanja početne vojne snage, te se s tim u skladu, kako to pišu švedski vojni eksperti, polazi od pretpostavke da je bolje posjedovati više makar nesuvremenijeg oružja, nego imati manje tehnički modernog oružja kojim se ne bi mogao pružati dulji efikasniji otpor. Zemlja koja već godinama izdvaja golemo sredstva za svoju obranu (više od 2 milijarde dolara godišnje) i koja je istodobno po broju i kvaliteti atomskih skloništa na prvom mjestu, razvila je niz drugih oblika vojne aktivnosti koji bi trebali omogućiti da se potencijalnog napadača odvrti od napada. Strogo centralizirani sistem mjera totalne obrane organiziran u mirnodopskim uvjetima predstavlja model, za koji i autor knjige kaže da bez obzira na to što prolazi kroz fazu inovacija i nadopuna ipak ostaje u najužem smislu riječi švedski. S obzirom na dugogodišnju (više od 150 godina) neutralnost zemlje, nepoznavanje ratnih strahota i politiku koja je pregovaranjem rješavala prijetnje i opasnosti ustupajući u situacijama kada je nacionalni interes mogao biti direktno ugrožen, svakako da taj oblik obrane ne može služiti kao univerzalni model drugim zemljama. Bez obzira da li se kao parametri usporedbi uzmu političke, strategijske ili ekonomske odrednice — da ne spominjemo vanjskopolitička označja — sigurno je da je švedski sistem sigurnosti vrlo specifičan.

Te specifičnosti su možda posebno mogle biti istaknute da je autor posvetio više pažnje ostalim obrambenim sistemima nordijskih zemalja, gdje bi se jasno pokazalo da zbog švedskih specifičnih stavova i položaja zemlje, nekadašnji švedski prijedlog o stvaranju nordijskog obrambenog saveza nije mogao uroditi plodom, te da je pet nordijskih zemalja, unatoč bliskosti, izabralo različite pravce rješavanja pitanja svoje obrane.

Jugoslavenskim naporima za rješavanje pitanja sigurnosti pisac je posvetio gotovo polovinu knjige. On najprije obrazlaže povijesni razvoj SFRJ, opisuje »nacionalne probleme«, okupaciju i vrijeme otpora (1941—1945), prve obrambene koncepte (1945—1948), Informbiro i njegove posljedice, oblike partizanskog ratovanja (1956—1966) pripreme za stvaranje općenarodne obrane (1966—1968) i sistem općenarodne obrane. Iz takve prezentacije jugoslavenskog sistema obrane vidljivo je da je autor također nastojao povezati povijesno političke odrednice razvoja s novim konceptima čisto vojnog razmišljanja, tražeći u pojedinim fazama razvoja zemlje glavne uporišne točke koje su na nj utjecale.

Uglavnom solidan prikaz jugoslavenske nedavne političke povijesti, koji se zasniva na nizu jugoslavenskih materijala i dokumenata ipak je u stanovitim opisima dosta pojednostavljen (nacionalno pitanje) i spekulativan. Osim toga položaj Jugoslavije između blokova i moguće prijetnje sigurnosti u različitim razdobljima, također, su dosta diskutabilne i zasnivaju se prvenstveno na stanovitim kalkulacija-

ma autora a ne na ozbiljnim argumentima.

No promatrajući u cjelini općenarodnu obranu autor je ističe kao vrlo značajan model nacionalne sigurnosti, uvjeren da ona može djelotvorno funkcionirati u jugoslavenskim uvjetima. Obarajući neke drugačije stavove britanski autor posebno podvlači kontinuitet tog obrambenog koncepta, specifikumu jugoslavenskog društveno-političkog razvoja i razrađenost same koncepcije, koju direktno povezuje s općim jugoslavenskim političkim opredjeljenjima, kako na unutrašnjem tako i na vanjskom planu.

Na kraju može se reći da je Robertsova knjiga značajno djelo za svakog onog tko se bavi pitanjima nacionalne sigurnosti država i komparativnim analizama takvih modela. Tematika knjige, bogatstvo podataka i primijenjena metoda jasno pokazuju da je riječ o promišljenom i solidnom djelu. Neke individualne autorove interpretacije (posebno vezane uz Jugoslaviju) mogu se promatrati kao spekulativno razmišljanje bez čvrstih uporišta. Ali to su svakako znatno manje negativne strane knjige u odnosu na cjelovitost građe i autorovo nastojanje za iscrpnom analizom.

Za nas knjiga ima posebnu vrijednost, jer je to ujedno jedan od prvih cjelovitih radova posvećenih pitanjima općenarodne obrane izdanih u inozemstvu, te se na taj način našem čitaocu pruža izvanredna prilika da usporedi i samostalno ocijeni kvalitet i visoke vrijednosti našeg opredjeljenja.

Radovan Vukadinović

Savo Kržavac, Dragan Marković

INFORMBIRO

Sloboda, Beograd 1976.

Valja odmah na početku istaći da je navedena knjiga dvojice beogradskih novinara i publicista samo jedna od nekoliko unazad dvije godine objavljenih s temom Komunističkog informacionog biroa, njegove famozne rezolucije i sukoba Komunističke partije Jugoslavije sa staljinizmom. To dokazuje važnost povijesno-političkog događaja kako za povijesni razvoj socijalističkih odnosa u nas tako i za odnose u međunarodnom radničkom pokretu uopće.

Komunistički informacioni biro osnovan 1947. na inicijativu i po želji Staljina i Rezolucija kojom je 1948. osudio Komunističku partiju Jugoslavije kao revizionističku, jesu primjer pokušaja potpune dominacije velikih i u odnosima među socijalističkim zemljama i njihovim komunističko-radničkim partijama. Rezolucija Informbiroa i snažan otpor KPJ staljinizmu bili su ujedno — kako s pravom ističu autori knjige — i drama i velika škola za kadrove u razvijanju daljih procesa socijalističkih odnosa uopće, jer je naš otpor staljinističkoj hegemoniji, »bez sumnje podstakao«, kako reče Franc Šetinc u predgovoru, i »borbu za ravnopravne odnose među

komunističkim partijama, proces osamostaljivanja pojedinih partija u definisanju vlastite taktike i strategije borbe za socijalizam.«

Iako se različito interpretiraju i nalaze korijeni uzroka sukoba, ipak se svi slažu da je u svojoj biti to bio sukob dviju različitih koncepcija u izgradnji socijalizma i razvijanju odnosa među proleterskim partijama i socijalističkim zemljama u cjelini: sukob hegemonističko-paternalističke koncepcije dogmatskog mišljenja, s jedne, i koncepcije ravnopravnosti i uzajamnosti suradnje uz poštovanje specifičnih uvjeta razvoja pojedinih zemalja, s druge strane.

Otpor Komunističke partije i naših naroda i narodnosti Kominformu zapravo je u komunističkom pokretu prvi otpor Staljinu, iako to nije dovoljno istaknuto u tekstovima autora navedene knjige, kao dotad važećem arbitru svjetskog proletarijata, što je ujedno i početak kraja potpunog obračuna sa staljinizmom u socijalističkoj teoriji i praksi uopće. Sukob je zaista bio odlučno i istovremeno definitivno suprotstavljanje staljinističko-dogmatskoj politici diktata i hegemonističkih pretenzija, odnosno uniformnosti soci-

jalističkog sistema i ukalupljenosti formi u izgrađivanju socijalističkih odnosa i u prostoru i u vremenu uopće.

Stoga je kritika staljinizma, kao izraza borbe protiv ideološkog monopolizma — kako reče Pašić u svom opširnom prilogu tiskanom na kraju knjige — i političkog hegemonizma u svjetskome revolucionarnom pokretu, afirmirala mogućnost postojanja različitih putova u socijalizam i negirala staljinističku dogmu samo jednog »provjerenog« putu i oblika izgradnje, socijalističkih odnosa i čvrstog ideološkog i političkog monolitizma.

U političkoj terminologiji pod monolitizmom razumijemo tip idejno-političkog jedinstva koje tendira ka totalitarnosti određene doktrine. Logično je da ostvarenje takvog jedinstva pretpostavlja egzistiranje određenog i dakako odgovarajućeg čvrstog centra, visokog stupnja ličnosti kao političkih subjekata u društvenoj strukturi koji čine izgrađenu hijerarhiju vazalnih odnosa do vrha, kao garanta za osiguranje provođenja svih direktiva. Uzroke i korijene takvih odnosa autori navedenog djela nalaze u Kominterni, kao da je organizaciona struktura i djelovanje Kominterne uzrok, a ne posljedica staljinizma.

Raspuštanjem Kominterne 1943. godine, međutim, ne znači i napuštanje navedenog koncepta odnosa u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. To dokazuje formiranje Kominforma i njegovi postupci u kojima je došla do izražaja težnja Staljina za još krućim svrstavanjem i potpunim podređivanjem Sovjetskom Savezu i njegovoj vlastitoj politici. Prema tome su i Kominterna i Kominform bili samo instrumenti Staljinove dogmatske antimarksističke koncepcije.

Djelujući u novim uvjetima nastajanja više socijalističkih zemalja i služeći se iskustvima vlastite socijalistič-

ke revolucije, Komunistička partija Jugoslavije i njezino rukovodstvo smatrali su bitnim u svojoj internacionalističkoj politici nakon drugog svjetskog rata, svestrano razvijanje i jačanje veza sa socijalističkim zemljama. U uspostavljanju tih odnosa su od početka nastojali, što se vidi iz tekstova objavljenih u navedenoj knjizi, da stalno potvrđuju vlastiti identitet i da djeluju u suglasnosti i kontinuitetu svojeg revolucionarnog iskustva. Takvo je opredjeljenje nužno vodilo sukobu sa Staljinom, što je i došlo do izražaja u Rezoluciji Informbiroa 1948.

Ocjenjujući Rezoluciju, autori ističu da ona ostaje jedinstven dokument ne samo kao svjedočanstvo stanja odnosa u međunarodnom komunističkom i radničkom pokretu, nego i kao »izraz duboke krize odnosa među socijalističkim državama. Retko se u posleratnoj međunarodnoj i međudržavnoj praksi može naći sličan dokumenat u kome potpredsjednici vlada, ministri i visoki državni funkcioneri (jer i to su bili partijski rukovodioci šest zemalja i osam partija koji su potpisali Rezoluciju) pozivaju narod jedne druge zemlje da svrgne svoju zakonitu vladu! Bez ustezanja, sasvim javno na najgrublji način su se umešali u unutrašnje poslove jedne suverene države« (134).

Važan doprinos (osim dokumenata koji su brojni i raznovrsni u navedenoj knjizi) u rasvjetljavanju informacionog biroa i njegove Rezolucije, odnosno odlučnog otpora staljinizmu 1948, a time i doprinos ukupnoj vrijednosti knjige, dakako čine prilozi Franca Šetinca kao predgovor objavljen na početku i dosta opširan teorijski rad dra Najdana Pašića pod naslovom »Suština i smisao borbe jugoslovenskih komunista protiv staljinizma«, tiskan na kraju knjige. Autori tih priloga marksističkom analizom osmišlja-

vaju karakter i smisao sukoba jugoslavenskih komunista sa staljinističkim dogmatizmom kao antimarksističkom kontrarevolucijom.

Pašićev prilog ujedno je i zaključni dio knjige o Infrombirou i snažnom otporu jugoslavenskih komunista protiv staljinizma, jer je u svojoj biti sukob KPJ s Kominformom bio samo prvi vidljivi simptom svjetske krize staljinizma koji je nastao iz protivurječnosti borbe za socijalizam. Stoga kritika takve objektivno dane povijesne tendencije razvoja može biti efikasna i uspješna samo ako snage koje tu kritiku vrše i takvu borbu vode mogu takvoj tendenciji i koncepciji suprotstaviti realnu alternativu.

Tako se staljinistički koncept kod nas nije mogao učvrstiti kao sistem, ipak se protiv njega i dalje moramo uporno boriti. Antistaljinizam je borba protiv dogmatizma u vlastitim redovima, koncepcije »čvrste ruke« i administrativnog rješavanja svih problema društvenih odnosa i proturječnosti. Povjerenje u radničku klasu — ističe Šetinc — i u radnog čovjeka snažan je izvor naše moći, a nepovjerenje je izvor staljinističkog prilaza pitanjima društvenog razvoja. Dokumenti objavljeni u navedenoj knjizi i činjenice u njima to najbolje potvrđuju.

Uspješna i dosljedna borba protiv svih oblika birokracije i dogmatizma u vlastitim redovima najbolje je oružje protiv svih koji bi kritiku staljinističkih deformacija preokrenuli u antisovjetizam i antikomunizam uopće. »Kao antisovjetizam mora se okvalifikovati svaki pokušaj prikrivanja staljinističkih deformacija ili njihovo opravdanje nekakvim višim ciljevima...« (Šetinc).

Staljinova težnja i filozofska koncepcija potrebe patronata nad svakom, pa tako i našom slobodom, našom političkom i društveno-ekonomskom

marksističkom orijentacijom — u odnosu na Titovu viziju slobode čovjeka i povijesnog razvoja — bila je u svojoj biti duboko antimarksistička, dogmatsko-antirevolucionarna i isključiva u svim svojim stavovima, a hegemonistička u htijenjima. Zbog toga je trebalo i moralo doći do otpora i to upravo otpora jugoslavenskih komunista.

»U jugoslovenskom otporu staljinizmu progovorila je ogromna snaga i vitalnost naše autentične socijalističke revolucije. Ta je revolucija umela da razveže snage socijalističkog stvaralaštva u samoj zemlji i da time omogući uspješan otpor ogromnom pritisku staljinističke državno-političke, vojne i propagandne mašinerije. Borba sa staljinizmom vođena je i vodi se ne samo u sferi apstraktnih teorija i opštih načela, nego na terenu praktične revolucionarne akcije za ostvarenje socijalističkih društvenih odnosa, za takav novi društveni položaj radnog čovjeka koji će postaviti neprelazne prepreke svakoj birokratskoj uzurpaciji vlasti u ime radničke klase. To nije borba sa nekom opasnošću koja dolazi samo spolja, nego borba koju svaka radnička partija i organizacija mora stalno da vodi i u svojim sopstvenim redovima. I naša borba protiv Kominforma bila je istovremeno — i jeste to i danas — borba protiv sopstvene birokracije, borba protiv svih otpora socijalističkom preobražaju osnovnih društvenih odnosa« (344).

Navedni citat iz Pašićeva priloga najbolje daje ocjenu sukoba s Kominformom i staljinizmom čemu su posvećeni ovi tekstovi navedene knjige. Knjiga je inače podijeljena u tri glavna poglavlja: *Početak sukoba*, *Rezolucija* i *Destaljinizacija*, pisana feljtonističko-novinarskim stilom, bez oznake djela i stranice iz kojih su citati, odnosno dokumenti prezentirani jav-

nosti. Prema tome, navedena knjiga — kako sami autori rekoše — nije »ni istorija ni naučna studija. Ona je samo publicistička hronika događaja kako su se oni razvijali«. To je povijesno-politička hronika sastavljena od dokumenata i izjava glavnih aktera tih dramatičnih događaja koji su imali svoje dalekosežne negativne i još više pozitivne posljedice razvoja uopće.

Dramatične posljedice Rezolucije Kominforma jače su se odrazile u svijesti naroda i zbog toga što su tragovi rata bili sasvim svježiji i što je osuda došla s one strane s koje se najmanje očekivalo. Komunisti i sve revolucionarno-napredne snage naše zajednice ubrzo su shvatili da je to napad na etičko i povijesno biće naše revolucije, na njezin sadržaj kako bi se tekovine revolucije u Jugoslaviji dovele u pitanje, da se time dovede u pitanje i sloboda opredjeljenja, sloboda misli, rada i stvaralaštva. Zbog toga su odmah čvrsto i jedinstveno pružili snažan otpor svim vanjskim pritiscima i unutarnjim pokušajima reafirmacije staljinizma. Pokazalo se da je taj put bio jedino ispravan. Jugoslavenski narodi i narodnosti su preživjeli sve bure i udare, a Informbiro nije, jer je travnja 1956. godine rasformiran pod izgovorom i uz obrazloženje da ni po sastavu ni po sadržaju svoje djelatnosti ne odgovara novim uvjetima odnosa u međunarodnom radničkom pokretu i posebno nije prikladan za odnose među socijalističkim zemljama.

Valja pri tom istaći i naglasiti stalnu potrebu borbe protiv staljinizma i u vlastitim redovima, jer iako je Informbiro rasformiran i Staljin već davno preminuo, a zatim doživio svoj poraz i u Sovjetskom Savezu — staljinizam time kao dogmatsko-birokratska vizija i koncepcija razvoja društveno-ekonomskih i političkih odnosa nije likvidiran. On je privlačan za one koji tendiraju diktatu i komandovanju, koji ne žele vlast ispustiti iz svojih ruku, jer bez toga su nitko i ništa.

Navedena knjiga ima naslov »INFORMBIRO«, a podnaslov **Što je to?** Odgovor bi prema autorima bio da je to bila velika drama i velika škola burnih i ujedno prijelomnih događaja naše nedavne povijesti, događaja koji su imali dalekosežne posljedice kako za razvoj socijalističkih odnosa u nas, tako i za odnose u međunarodnom radničkom pokretu uopće. Sukob sa staljinizmom daje poticaj marksističkoj reafirmaciji ocjene i shvaćanja proleterskog internacionalizma danas.

Knjiga, javnosti prezentira brojna sistematizirana dokumenta i izjave glavnih aktera tih burnih događaja, što će doprinijeti boljem razumijevanju i spoznaji mlađim generacijama koje se s tom problematikom nisu mogle neposredno susresti. Knjiga će osim toga koristiti i svima koji se bave problematikom navedenih događaja.

Savo Pešić

ARMAMENTS AND DISARMAMENT IN
THE NUCLEAR AGE

SIPRI:
STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE
RESEARCH INSTITUTE

Stockholm 1976. pp. 308

Uz već davno poznati Institut za strategijske studije iz Londona, SIPRI zauzima istaknuto mjesto u mreži institucija specijaliziranih za proučavanje mira i međunarodne sigurnosti. Odlukom švedske vlade SIPRI je osnovan 1966. godine u želji da se stvaranjem institucije, koja će se baviti pitanjima mira, na konkretan način ovjekovječi 150. godišnjica nestupanja Švedske u bilo kakav oružani konflikt. Zemlja koja je svojom političkom djelatnosti uspjela izboriti takvu impresivnu povijesnu etapu, svaka-ko da je imala razloga da uloži značajna sredstva u organizirano i sistematsko istraživanje svih onih složenih pitanja koja zadiru u osiguranje mira.

Stockholmski institut za istraživanje mira međunarodnog je karaktera i, istodobno, nezavisan je od švedske vlade, unatoč tome što se ona javlja kao glavni financijer njegovih djelatnosti. SIPRI-em upravlja upravni odbor sastavljen od osam istaknutih znanstvenika iz raznih sredina, a ekipa od

oko dvadeset istraživača stalno ili povremeno radi na izradi određenih projekata.

Posebno je zanimljivo da je SIPRI koristeći i položaj Švedske kao neutralne države i međunarodnu političku situaciju u kojoj je nastao, od samog svog osnivanja vodio računa o potrebi međunarodne zastupljenosti i upravnog odbora i istraživačkih ekipa. Vjerojatno je to prvi institut društvenih znanosti koji je uspio okupiti znanstvenike Istoka i Zapada, i neutralnih evropskih država, savlađujući tako već u samom početku onu osnovnu barijeru, koja često puta otežava objektivno uočavanje osjetljivih međunarodnih problema.

Osnovna orijentacija SIPRI-ja, kao znanstveno-istraživačke međunarodne institucije, svodi se na studiranje i prezentiranje problema koji se na pragmatički način mogu ponuditi donosiocima značajnih vanjskopoličkih odluka u raznim sredinama. U tematskom pogledu to znači da se sva pitanja vezana uz probleme naoružanja i razo-

ružanja nalaze u stalnom istraživačkom fokusu, a da se rezultati do kojih se dolazi stavljaju na raspolaganje kreatorima vanjskopolitičkih rješenja širom svijeta.

U dosadašnjih deset godina svog djelovanja SIPRI je objavio niz impozantnih radova počev od Godišnjaka svjetskog naoružanja i razoružanja, zatim monografija pojedinih međunarodnih problema (nuklearna proliferacija, taktičko i strategijsko nuklearno oružje, redukcija snaga u Evropi) i sl.

Među nekoliko desetaka objavljenih monografija i godišnjaka naoružanja i razoružanja recenzirana knjiga zauzima posebno mjesto po nizu karakteristika. U prvom redu ideja o izradi te knjige rodila se u vezi s proslavom 10. obljetnice postojanja i djelovanja SIPRI-ja, u želji da se širokom krugu zainteresiranih osoba ponudi rad koji će na jednostavan, ali precizan, način pokazati svijet oružja, odnosno napore za stalnim naoružanjem i dosadašnje, dosta skromne mjere, na polju razoružanja.

Zamišljen kao priručnik specijalne vrste u kojem bi se na jednostavan i pregledan način izložila osnovna praktično-teorijska stajališta uz odgovarajuće relevantne podatke, ovaj rad zahtijevao je dodatni trud istraživača, kako u organiziranju golemog materijala, tako i u njegovom sistematiziranju.

No njihov trud nikako nije bio uzaludan jer je nastalo djelo koje u literaturi koja se bavi sličnim problemima nema premca. »Naoružanje i razoružanje u nuklearno doba« sačuvalo je najvrednija obilježja radova izrađenih u SIPRI-ju. Ono je u kvantitetnom i kvalitetnom smislu značajan korak naprijed u organiziranom i smišljenom proučavanju problema koji su za čitavo razdoblje poslijeratnih me-

đunarodnih odnosa jedna od glavnih i, svakako, najtežih i najopasnijih karakteristika.

Suvremeni svijet ispunjen oružjem u svim sredinama i na svim kontinentima, realnost je u kojoj vodi računa svaka vanjska politika. Istodobno ekonomske, političke, društvene i moralne posljedice gomilanja oružja i njegove povremene upotrebe već davno su prešle mogućnosti parcijalnog proučavanja u okvirima pojedine znanstvene discipline. No bez obzira na aspekte koji se žele posebno istaknuti ili pak na ugao znanstvenog promatiranja, činjenica je da se sve više osjeća potreba za kompleksnim zahvaćanjem cjelokupne problematike i davanjem egzaktnih podataka, koje je kasnije moguće znanstveno analizirati.

Knjiga u kojoj je riječ u svojih osam specijaliziranih poglavlja nastoji dati odgovore na ta pitanja i svakom zainteresiranom: od znatiželjnog čitaoca novina pa do visoko specijaliziranog analitičara međunarodnih odnosa, pružiti prikaz stanja na polju naoružanja i razoružanja, uz obilje korisnih i sređenih podataka.

U prvom poglavlju skupina autora iz SIPRI-ja, koja je radila pod rukovodstvom dr. Mareka Thea, iznosi stanje na polju naoružanja od završetka drugog svjetskog rata pa do 1976. godine. Njihova posebna pažnja, što je svakako i razumljivo, vezana je uz razvoj nuklearnog oružja, jačanje nuklearne megatonaže, nosioce nuklearnog tereta i sve inovacije do kojih stalno dolazi. U istom dijelu promatraju se i vrste postojećeg kemijskog naoružanja, uloga obavještajnih satelita i na kraju trgovina oružjem, kao značajan faktor međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa.

Slijedeći odjeljak posvećen je sadašnjem nuklearnom trenutku. U njemu se iznose stavovi o vrijednostima

i mogućnostima upotrebe nuklearnog oružja u poslijeratnim međunarodnim odnosima, analiziraju se pitanja apsurdnosti gomilanja, odnosno mogućnosti eventualne upotrebe nuklearnog naoružanja i mjere sprečavanja njegove upotrebe. Posebna pažnja pridaje se odnosu nuklearnih snaga na tlu Evrope, gdje je već davno uspostavljen »balans terora«. S istog aspekta prilazi se i ocjeni vrlo dubioznih kategorija »prve upotrebe« i »prvog nuklearnog udara«. Primjena cirkulirajućih raketa, zatim militarizacija morskkih dubina, protupodmorničko ratovanje i proliferacija dalje su teme koje su također obrađene na visokoj stručnoj razini.

Kemijsko i bakteriološko oružje, odnosno mogućnost ratovanja tim sredstvima, zauzima treće poglavlje ove izvanredno zanimljive knjige. Uzimajući izvještaj UN kao polaznu osnovicu autori analiziraju sadašnje trendove u proizvodnji tih vrsta naoružanja, da bi odmah nakon toga iznijeli korake postignute na polju njegove zabrane. U tom smislu oni jasno ističu i moralne zabrane, koje bi uz sve političko-pravne zapreke trebale rukovoditi države prilikom zabrane proizvodnje, stokiranja ili pak upotrebe kemijskog ili bakteriološkog oružja.

Upotreba vojnih sredstava kojima je moguće mijenjati čovjekovu okolinu i koja već po svojoj namjeni također ulaze u skupinu oružja masovnog uništavanja promatra se kao posebni oblik tehnološkog usavršavanja oružja, ali istodobno i golema prijetnja nesagledivih posljedica. Iznoseći primjere koji pokazuju da su se ta sredstva u manjem opsegu koristila u lokalnim razmjerima (Vijetnam), pisci knjige ističu da obje supersile raspolažu određenim znanjima i da bi bile u stanju proizvesti takve instrumente. Istodobno, oni iznose i podatke o mjerama

koje su dosada poduzete za zabranu primjene te vrste oružja.

Vezani čvrsto uz realnosti suvremenog svijeta i sva kretanja kroz koja prolaze današnji međunarodni odnosi, sastavljači knjige nisu mogli, naravno, zaobići ni pitanja konvencionalnog naoružanja. Oni s pravom ističu da u nuklearno doba, iako taktičko i strategijsko naoružanje služi kao glavna mjera u ocjeni odnosa snaga pojedinih supersila i njihovih alijansi, klasično naoružanje i dalje ima svoju visoku praktičnu vrijednost, a brojne međunarodne poslijeratne krize pokazuju i njegovu stalnu primjenjivost. Stoga, ocjenjujući automatizaciju konvencionalnog oružja i sve dalje inovacije koje se mogu očekivati, knjiga jasno ističe vezanost tog tehnološkog razvoja s povećanom potražnjom za oružjem. Kao glavni kupci zainteresirani za stalno jačanje svog vojnog potencijala pojavljuju se pretežno zemlje u razvoju, koje zbog niza svojih neriješenih pitanja nužno trebaju sredstva održavanja vojne sile. Taj proces povećane potražnje naoružanja, prije svega konvencionalnog, dio je trke u naoružanju koju su nametnuli vojno-politički blokovi. S druge strane, postojeći ekonomski i politički problemi zamalja u razvoju, i veliko naslijeđe iz vremena kolonijalizma, također u mnogim slučajevima doprinose toj stalnoj potražnji. Brojnim podacima na zemlje Azije, Afrike i Latinske Amerike nastoji se ilustrirati sadašnji razvoj tih odnosa u kojima trgovina oružjem dobiva vrlo značajne konture opće povezanosti sa zemljom ili zemljama dobavljačima.

Vezu koja u poslijeratnom svijetu postoji između stalnog gomilanja novih vrsta oružja i sve većeg sudjelovanja znanosti u pripremanju novih vojnih tehnologija obrađuju pisci u posebnom vrlo zanimljivom poglavlju. U

njemu oni iznose podatke o poslijeratnoj dinamici naoružanja, tehnološkoj utrci na polju usavršavanja i inovacija; daju podatke o troškovima vojnih istraživanja i njihovom odnosu spram ukupnih izdataka za znanstvena istraživanja. Čitava ta golema spirala povećane tražnje i povećanog sudjelovanja znanosti u pripremanju smrti prati se kao sastavni dio tekućih međunarodnih odnosa i kao rezultat nemogućnosti pronalazačenja jedinstveno prihvatljivih rješenja. U istom poglavlju analiziraju se i promjene na planu vojne strategije u Varšavskom ugovoru i NATO-u, za koje se tvrdi da u najnovijoj fazi, upravo zbog povećanog broja nuklearnih zastrašivača, operiraju sa znatno elastičnijim pretpostavkama i oslobođeni su nuklearnog zastrašivača kao primarnog sredstva akcije.

U sedmom poglavlju vrlo pregledno se analiziraju ekonomske posljedice trke u naoružavanju. Kao uvod piscima su poslužili izvještaji Ujedinjenih naroda o društvenim i ekonomskim posljedicama vojne potrošnje i vezi koja postoji između razoružanja i razvoja. Oni to dalje elaboriraju na primjeru zemalja u razvoju, pokazujući vrlo ilustrativno kakve su mogućnosti za realizaciju razoružanja i kakve bi to posljedice imalo na privredni i društveni razvoj te goleme skupine država. U istom odjeljku raspravlja se i šire pitanje sudjelovanja vojne potrošnje u korištenju sirovinskih rezervi, gdje se ponovno na osnovi egzaktnih podataka pokazuje s kolikim golemim postocima vojna proizvodnja sudjeluje u osiromašenju prirodnih izvora sirovina.

Postavljajući već u naslovu knjige dva elementa: naoružanje i razoružanje, koji se u stvarnosti međunarodnih

odnosa manifestiraju kao dva različita, ali ipak paralelna procesa, svakako vrlo različitih trendova i opsega, istraživači iz SIPRI-ja posljednje osmo poglavlje svog rada posvetili su kontroli naoružanja i razoružanja. U tom vrlo preglednom odjeljku oni su pokazali sve oblike kontrole naoružanja i dogovore oko razoružanja koji su ostvareni ili bili pokrenuti u rasponu od poslijeratnih 30 godina. U tom svjetlu oni najviše pažnje, što je i razumljivo, posvećuju pitanjima zabrane nuklearnog oružja i mogućnostima usklađenog djelovanja dviju supersila. Uz njihove postojeće aranžmane (zabrana vršenja nuklearnih eksplozija, SALT) oni isto tako analiziraju i sve druge oblike koji bi trebali smanjiti utrku u naoružanju i stvoriti temelje za dalje razmatranje razoružanja. U tom svjetlu analiziraju se naponi za stvaranjem bezatomske zone; jednostrane inicijative o smanjivanju vojnih snaga; mjere za jačanje uzajamne inicijative o smanjivanju vojnih snaga; mjere za jačanje uzajamnog povjerenja iz Završnog dokumenta Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, i bečke MFR pregovore.

Dodajmo da je knjiga opskrbljena brojnim kartama i grafikonima koji vrlo dokumentirano ilustriraju sve dosadašnje glavne trendove na polju naoružanja i razoružanja u poslijeratnim međunarodnim odnosima. S obzirom na dosadašnji rad SIPRI-ja i njegove znanstveno-istraživačke metode ti podaci mogu se uzeti kao vrlo solidni indikatori primjenljivi u najrazličitijim situacijama.

Knjiga je pisana jednostavnim ali živim jezikom, brojni podaci ne zamaraju čitaoca već pobuđuju njegovu pažnju i omogućavaju da se knjiga koristi kao trajan izvor informacija

i saznanja, bez obzira na to što će utrka u naoružanju, na žalost ubrzo povećati sadašnje izdatke. Međutim, to i nije toliko važno, jer ovaj rad ima trajniju vrijednost koja se ogleda u

sistematiziranom prikazivanju i objašnjavanju fenomena, koji će sasvim sigurno i dalje imati značajno mjesto u razvoju međunarodnih odnosa.

R. V.

»POLITIČKO JAVNO MNENJE«,
Radnički univerzitet
»Radivoj Ciprinov«, Novi Sad, 1975. g.

Javnost i javno mnijenje postaju u nas sve više predmetom znanstveno-teorijskog interesa u različitim disciplinarnim oblastima, u sociologiji, politologiji, socijalnoj psihologiji i komunikologiji, a i empirijskih istraživanja ima sve više.

Na osnovi do sada objavljenih radova o javnosti i javnom mnijenju možemo ustvrditi: (1) da je pažnja usmjerena prije svega na opće značenje javnog mnijenja u političkoj zbilji građanske demokracije, (2) da je teorijska analiza javnosti našeg društva vršena pretežno sa stajališta njenih komunikacijskih značajki a (3) da u empirijskim istraživanjima prevladava interes za one dimenzije javnog mnijenja koje iskazuju stavove i shvaćanja građana o ovom ili onom pitanju aktualne politike, dok kritičkih analiza i studija o kategorijalnim značajkama javnosti, o stvarnom mjestu i ulozi, dimenzijama i značenju javnosti i javnog mnijenja u društvenoj i političkoj zbilji, posebno našoj, ima vrlo malo.

Zbog toga je razumljivo da svaki novi znanstveni rad u kojem je predmet analize upravo javnost i javno mnijenje nailazi na veliko zanimanje, vjerujemo ne samo znanstvenih radnika.

S takvim smo velikim zanimanjem dočekali i knjigu »Političko javno mne-

nje«, doktora Tome Đorđevića, objavljenu 1975. g. u izdanju Radničkog univerziteta »Radivoj Ciprinov«, Novi Sad.

Namjera autora da, kako to proizlazi iz njegovih uvodnih napomena (str. 5), izgradi teoriju javnog mnijenja, samo je povećala naša očekivanja.

Moramo, međutim, odmah na početku upozoriti da razgovor o jednom znanstvenom tekstu započinje preliminarnim pitanjima: (1) je li tema o kojoj je tu riječ znanstveno relevantna i (2) je li u tekstu prezentirana obrada teme primjerena (a) temi i (b) pravilima znanstvenog posla?

Kad je riječ o temi i ako je to ono što je naznačeno u naslovu knjige dr Tome Đorđevića — političko javno mnijenje — onda je ono i te kako znanstveno relevantno: političko javno mnijenje je značajno pitanje političke zbilje dakle i tema relevantna za znanstveni pristup njoj. (Pisac ovih redaka bi ipak mogao pripomenuti da je relevantnija znanstvena rasprava o javnosti nego o javnom mnijenju, ali ako se pođe od pitanja javnog mnijenja i dospije do ključnih problema tj. do uvjeta, oblika i akcije javne političke svijesti i volje, a o tome je riječ kad raspravljamo o javnom mnijenju i javnosti, onda je i rasprava relevantna bez obzira koju polaznu jedinicu ana-

lize uzeli). Ali, je li u tekstu doktor Toma Đorđević taj posao obavio valjano, o tome upravo i raspravljamo u ovom kritičkom prikazu.

Autor nam je ponudio svoj rad i izložio svoje teze. Raspravljati o tezama u tekstu može se na dva načina. Prvo, o sadržaju teza odgovarajući na pitanje da li teza iskazuje zbiljsku relaciju, ili ne. Drugo, možemo raspravljati o internoj logici teze tj. o tome da li konkluzija odgovara tako postavljenim premisama.

Morali smo istaći tu abecedu znanstvenoga posla. Tekst doktora Tome Đorđevića je vrlo rječit razlog za to; u njemu upravo vrvi iskazima i tvrdnjama koje valja temeljito pretestiti, a teza s neshvatljivim pojmovnim sklopovima i konkluzijama za koje ne znamo kojih i kakvih su promisa rezultat ima toliko da smo u potpunoj neodumici kako shvatiti cijeli tekst i, naravno, kako voditi ozbiljan znanstveni razgovor, uz puno poštovanje prema trudu uloženom u taj tekst.

Evo jednog primjera zbog kojeg smo bili prisiljeni pozvati se na uvodne istine znanstvenoga posla.

Govoreći o »javnom mnenju u svjetlu savremenih promena« (to je naslov jednog poglavlja) autor nas podsjeća na to da je suvremeni politički sistem kapitalističkog svijeta doživio duboke promjene i da se više ne može o njemu govoriti kao o adekvatnom obliku organizacije za formiranje i izražavanje javnog mnijenja (244). Politički sistem je, kaže dalje autor, lišen demokratskih oznaka, »kako u diktatorskim režimima tako i u demokratskim«. I nastavlja: »U gotovo svim današnjim sistemima iz kojih su isključene radničke i druge progresivne partije, ali i tamo gde učestvuju u parlamentarnom životu, a posebno u diktatorskim režimima, institucionalno su blokirana mnoga kretanja u sferi odnosa i ideja,

otežavajući ili onemogućujući proces formiranja javnog mnjenja« (245). Što se tu ustvrđuje? Da su u svim buržoaskim političkim sistemima »institucionalno blokirana mnoga kretanja u sferi odnosa i ideja, otežavajući ili onemogućujući proces formiranja javnog mnjenja«? Da je otežano formiranje javnog mnjenja, to je značajna teza i poznavaočima suvremenih društvenih i političkih prilika u svijetu građanske demokracije poznata. Ali, ta istina nije prepoznatljiva u priloženom tekstu, ona naime nije objašnjena (obrazložena). U tekstu se kaže da su institucionalno (kojim institucijama, to nije rečeno) blokirana mnoga kretanja u sferi odnosa (što je sad blokirano, odnosi ili nešto drugo što je nazvano »kretanjima u sferi odnosa (?) i ideja...« itd.) U citiranom tekstu kaže se dalje da »politički proces više ne teče u znaku naglašene socijalne tolerancije među buržoaskim strankama...« Buržoaske stranke to su valjda političke stranke. Što sad ovdje treba da znači naglašena(?) socijalna(?) tolerancija(?) buržoaskih (političkih) stranaka? To treba dokučiti.

Tolerancija između buržoaskih stranaka, to je valjda uzajamno prihvaćanje u igri borbe za vlast (naravno po pravilima stranačke i parlamentarne demokracije). Zašto naglašena (tolerancija)? Mi pretpostavljamo što se time htjelo reći, ali to su *naše* pretpostavke za koje nismo sigurni da odgovaraju autorovim namjerama. I, što znači *socijalna* tolerancija tih stranaka? U političkoj borbi je, u pitanju *politička* tolerancija. Da li je autor htio reći da buržoaske političke stranke vode svoju političku igru unutar istog socijalnog interesa tj. u skladu s interesom jedne te iste klase koju predstavljaju? Što sad znači cijela tvrdnja »da politički proces više ne teče u znaku naglašene socijalne tolerancije među buržoaskim strankama«? Da li se time htje-

lo reći da politički proces u tim sistemima teče sada u znaku »socijalne« netolerancije buržoaskih stranaka? Ako je tako, onda ta tvrdnja proturječi tvrdnji da su buržoaske stranke politički izraz istog socijalnog interesa. Ili se time htjelo reći da politički procesi ne teku više u znaku socijalne tolerancije među buržoaskim strankama nego u znaku njihova sukobljavanja s drugim njima suprotnim klasnim interesima?

Sve te kategorije i relacije nisu objašnjene i mi ne znamo što je autor htio reći. Međutim, kako je rekao to što je htio reći, to vidimo. I to nas zbunjuje. U istoj rečenici upotrijebiti više različitih pojmova da bi se iskazala jedna određena relacija moguća, zbiljski i logički.

Iz postavljenih premisa mora proizići njima odgovarajuća konkluzija pri čemu su i premise sa svojim pojmovima i relacijama također problematičan (u smislu problema koji valja analizirati) dio znanstvene rasprave, kao što je i konkluzija.

To su pravila koja moramo (moći) poštovati u znanstvenom poslu kako na, rekli bismo, mikrorazini, u rečenicama, tako i na makrorazini, u teoriji. Ako je u ovom tekstu izložena »teorija javnog mišljenja« onda ona mora biti izložena kao teorija tj. kao smisljena, konzistentna cjelina u kojoj se zna što su (koji pojmovi i relacije) dijelovi te cjeline i u kojoj se sve to izvodi smisljeno, s nekim početkom, s nekim tokom stvari i s nekim logičkim krajem.

Toma Đorđević u svom tekstu ne vodi računa o tim vrlo važnim pitanjima zbilje znanosti i logike. To je osnovni dojam čitalaca u susretu s ovim tekstom.

Ipak, pođimo redom.

Autor u svojoj knjizi, idemo li slijedom njene podjele na uvod i devet poglavlja, raspravlja o predmetu i metodi teorije javnog mišljenja (Uvod), da bi

potom javno mnijenje kao posebnu društvenu pojavu razgraničio od njoj srodnih društvenih pojava (Glava prva), prikazao socijalne i psihološke dimenzije javnog mnijenja (Glava druga), zatim ga definirao (Glava treća), odredio njegov predmet (Glava četvrta) i subjekt (Glava peta), a onda analizirao građansku javnost (Glava šesta) i socijalističku javnost (Glava sedma), te posebno prikazao proces formiranja i izražavanja javnog mnijenja (Glava osma) i opisao ulogu javnog mnijenja u političkom procesu (Glava deveta).

Autor kaže da su *predmet* teorije javnog mnijenja (1) »uže gledano — strukture i funkcije javnog mnjenja posebnog oblika društvene svesti« i (2) »šire gledano — osim strukture i funkcija i širi kontekst uslova koji omogućuju razvoj bitnih procesa kroz koje se javno mnjenje, kao pojava za sebe formira, izražava i, kao faktor političke prakse, ostvaruje u svojim osnovnim funkcijama«(7). S tim u vezi valja istraživati, po autoru, kako mnijenje, »polazeći od osnovnih dimenzija njegove strukture, — socijalne i psihološke«, »utiče na ponašanje ljudi u političkoj praksi«. To ujedno znači da je u analizama javnog mnijenja važno istražiti i politički sistem »kao institucionalno oformljen kontekst« javnog mnijenja. te politički proces »kao vid interakcije pojedinaca i grupa u vezi s vršenjem političke vlasti« — »tim pre što se u okviru političkog procesa ostvaruje političko komuniciranje među subjektima političke prakse«.

Taj široki krug pojava, koje teorija javnog mnijenja istražuje, svojim međusobnim vezama formira čitav »kompleks determinanata bez kojih se javno mnjenje ne bi uobličilo u posebnu pojavu«(8).

Metode teorije javnog mnijenja su »iste ili slične onima kojima se služe i ostale granične teorijske discipline«

— politička teorija, socijalna psihologija, sociologija znanja« (8).

Javno mnijenje svoje utjecanje »na ponašanje pojedinaca ili grupa, ostvaruje uvek u sadejstvu sa ostalim, sličnim fenomenima socijalne prakse kao što su —ideologija, pravo, moral, politika itd. Svi ti oblici svesti tvore splet dejstava psihološkog porekla — psihičke determinizme« (9). Dok smo šutke prešli preko iskaza da su politička teorija, socijalna psihologija i sociologija znanja »granične teorijske discipline«, ovdje ne možemo a da barem ne spomenemo krajnju problematičnost teze da »oblici svesti kao što su ideologija, pravo, moral, politika« tvore — psihičke determinizme. Da li su pravo, moral i politika doista psihički determinizmi?

Dalje saznajemo da »socijalnu praksu neposredno determinišu materijalno-ekonomski činioci« ali da bi »samo na njima zasnovana aktivnost pojedinaca i grupa ostala slepa, pa i nemoguća«. I ovo je vrlo interesantan zaključak, na kojemu se također ne možemo zadržavati.

Nastavljajući misao o utjecajima svih tih oblika svijesti, posebno javnog mnijenja, na ponašanje pojedinaca i grupa, autor tvrdi da su utjecaji javnog mnijenja u stimuliranju ljudske prakse manjeg dometa zbog toga što su njihovi nosioci, »politička javnost ili masa«, »astrukturalni oblici društvenog grupisanja«(10). Javno mnijenje »stimulira masovna i jednosmerna društvena ponašanja, koja se, jednom oformljena, teško socijalno kontrolišu«.

Doista bismo trebali mnogo, mnogo prostora da ozbiljnije raspravimo o takvim zaključcima, no prisiljeni smo samo upozoriti na njih.

Javno mnijenje je, zaključuje autor u ovom dijelu svog razmatranja, fenomen političke prakse i zato »važan element u opštedruštvenoj deterministič-

koj strukturi«, koji »izrazito stimulira političko ponašanje i tako predodređuje tok događaja u društvu«. Jer, javno mnijenje korespondira posebno s dnevnim političkom praksom, a ona je »kolevka svih promena« »to je proces pripremanja i najdubljih, revolucionarnih promena«(11).

U poglavlju »Javno mnjenje i ostali oblici društvene svesti« autor javno mnijenje svrstava u krug onih oblika svijesti »koji izražavaju vrednosni, kritički odnos pojedinaca ili skupina prema datom društvenom stanju« (18), kao što su ideologija, političke koncepcije itd.

Pogledajmo sada njegovu upotrebu pojedinih pojmova koja je krajnje nejasna, rekli bismo proizvoljna.

Evo primjera: govoreći o *pravu* kao *političkom* fenomenu on kaže da je njime određen *socijalni prostor* ispoljavanja političkih subjektiviteta pojedinaca i grupa (21). Do pojave ove »teorije javnog mnjenja« bili smo uvjereni da se pravom u politici regulira politički prostor, a ne socijalni. Da su pravo i politika izrazi i posebni oblici socijalnih (ekonomsko-socijalnih) odnosa i u tom smislu da su političke stranke politički artikulirani socijalni interesi, te da se odredbama »političkog prava« smjera i na ekonomsko-socijalne odnose, to je druga stvar. Onda bi ta misao morala biti drugačije iskazana i rečenica bi morala reći da je pravom određen politički prostor (u smislu prostora za političko djelovanje) socijalnog subjektiviteta (bolje rečeno socijalnih subjekata: grupa, klasa), a ne socijalni prostor političkog subjektiviteta. Tada zaključak ne bi bio da »socijalni prostor ispoljavanja političkog subjektiviteta... može biti i sasvim sužen, odnosno potpuno eliminiran (pravnim zabranama političkih aktivnosti nekih grupacija« (21). (?)

Moramo upozoriti na još jedan problem, na posebnu sklonost autora da

kad ističe konkretne relacije, onda upotrebljava pojmove najopćenitijeg značenja. Tako dr T. Đorđeviću pojam socijalnog zamjenjuje sve druge oblike nužne konkretizacije: normativni sistemi raspolažu snagom socijalne prisile za reguliranje ljudskih odnosa i ponašanja (196); samoupravni proces je vid socijalne prakse (126); simbolička aktivnost je jedna dimenzija socijalne prakse (200); socijalna pozicija radnika omogućuje im ovladavanje uvjetima rada (154); izbori su sami po sebi oblik socijalne prakse (254) itd. Ostati na toj razini općenitosti znači ostati daleko ispod razine zbilje koja je kompleksno ustrojstva i izdiferencirana već poodavno, a i znanosti koja raspolaže dovoljno izdiferenciranim pojmovima da bismo točno izrazili jednu zbiljsku relaciju.

Iako bi trebalo, u skladu s početnom tezom autora da je javno mnijenje prije svega i pretežno psihička pojava, zadržati se na autorovoj analizi psihičkih i socijalnih, kako on kaže komponenti javnog mnijenja, izloženoj u glavi drugoj, mi se na tome nećemo zadržavati. Spomenimo samo ovu misao: »Iako socijalno uslovljena manifestacija svesti, javno mnjenje ostaje prevashodno pojava psihičkog porekla. S tim u vezi, uz socijalnu komponentu, valja mu pripisati i njemu imanentniju — psihološku dimenziju. Psihološku dimenziju u strukturi javnog mnjenja jest ona njegova komponenta čijim posredstvom dolaze do izražaja uticaji psihičkih determinizama u toku njegova formiranja« (41). Ovakva rasprava »nije greška, odnosno to samo na prvi pogled tako izgleda, i to samo sa stanovišta zdravorazumskog zaključivanja; sa stanovišta jednog naučno-teorijskog pristupa, analiza ima dublji značaj«.

Prvo, u kojoj je to mjeri i u odnosu na što značajno ustvrditi da kamen ne bi nikada razbio glavu da nije tvrd? To je naime do te mjere očigledno istina

da je općepoznata i na razini zdrave pameti, a sama za sebe« teško da može poslužiti za bilo kakvu »teorijsku« diskusiju pa ma kako ovu tezu (istinu) natezali u najrazličitijim literarnim varijacijama. Drugo, dokazivanje i objašnjavanje »sa stanovišta naučno-teorijskog pristupa« nije vrtnja u krugu, međutim u logici našeg autora pas hvata svo vlastiti rep.

Ista vrsta logike u drugom obliku i s još neobičnijim mislima mogli bi se prikazati i u drugim dijelovima teksta kao što je primjerice ovaj: »Naravno, iako predodređeno društvenom sredinom, individualno ponašanje nije lišeno autodeterminističkih podsticaja; čovek u svojim akcijama nikako nije kibernetički programiran. Naprotiv, čak i pritisci kolektivnih impulsa ili psihoza deluju konformno po zakonu velikih brojeva...« (43) itd.

U Glavi trećoj autor govori o *određenju* javnog mnijenja. Za javno mnijenje daje opisnu definiciju (60) čije su odredbene značajke:

1. javno mnijenje je oblik kolektivnog rasuđivanja (60);
2. javno mnijenje je oblik eksplikacije stavova političke javnosti (62);
3. javno mnijenje je činilac razrješavanja aktualno dane društvene situacije preobražene u problem (62);
4. funkcije javnog mnijenja su *eksplikativna* (eksplicira stavove o društvenim pitanjima) i (b) *stimulativna* (stimulira ponašanje pripadnika političke javnosti i nosilaca javnih funkcija) (63);
5. javno mnijenje je determinanta društvenog ponašanja pojedinaca i grupa (64).

Kako nastaje javno mnijenje i u kojem su odnosu javno mnijenje i politička javnost kao njegova subjektivna osnova? Evo kako to obrazlaže autor. »Suđenje uopšte, a posebno kolektivno rasuđivanje, predstavlja veoma važan as-

pekt ljudskog društvenog života«. (60). Rasuđivanjem se neorganizirane psihološke tvorevine — »motivacije, selekcionisane percepcije, afektivno — voljni impulsi«, ovi »duboko podsvesni procesi« — oblikuju u stavove, mnijenja itd. i time se »sva ta složena psihička zbivanja, empirijski nedokučiva, prevode u empirijski zahvatljive forme svesti, kao što su mnjenja, na primer...« Rasuđivanjem se »uspostavlja veza javnog mnjenja sa stavovima političke javnosti i zato se, najzad, javno mnjenje i javlja u funkciji eksplikacije tih stavova« (61).

Prema tome rasuđivanjem koje »označava bitnu dimenziju procesa formiranja javnog mnjenja«, stvara se javno mnjenje i to tako da se (1) neorganizirane psihičke tvorevine oblikuju u stavove i mnijenje da bi se (2) uspostavila veza između javnog mnjenja i stavova političke javnosti, veza koja je »sudbonosna za razumjevanje funkcije javnog mnjenja, pa samim tim i za razumevanje strukturiranja političke javnosti u skupini za sebe« (117), pri čemu se (3) javno mnjenje javlja u funkciji eksplikacije tih stavova (46); u javnom susretu »struja javnog mnjenja« formira se javno mnjenje, što je zapravo (4) proces strukturiranja političke javnosti (»politička javnost se strukturira na psihološkim vezama među ljudima« (47). »Kroz sveopštu razmenu mnjenja i stavova kristališu se izvesna merila prema kojima se kolektivno nivelše intenzitet afektivno — voljne sprege pojedinaca i njihovih stanovišta sa objektivno datim društvenim situacijama« (62).

»Otuda postaje jasno i gde leži prava priroda fenomena javnog mnjenja, pa i značaj njegova istraživanja« (55). Ništa tu nije jasno. Ni gdje leži ta »prava priroda« javnog mnjenja, ni u čemu je tu iskazano značenje njegova istraživanja.

Javno mnjenje svoj atribut javno kaže autor, »izvodi iz spleta okolnosti među kojima je najglavnija ona koja u prvi plan ističe činjenicu da je to mnjenje prosvježene javnosti koja javno rezonuje, a ne mnjenje građana okupljenih, po ugledu na grčku javnost, na »place publique« radi aklamiranja odluka. Ovde je bio ispušten iz vida kritički odnos politički delatne javnosti prema poretku političke vlasti« (56).

Naravno, mnogostruke teškoće nastaju kad se stavovi o jednom problemu formuliraju osvrtom na nešto drugo i koristeći misli trećega o tome »ne razumjevši pri tom ni jedno, ni drugo, ni treće«. Tako doktor T. Đorđević iz teksta J. Habermasa: »Javno mnjenje«, odnosno: Strukturwandel der Öffentlichkeit, Luchterhand Verlag, Berlin, 1965. g.) razmišlja o mišljenju Rusoa o javnom mnjenju da bi zaključio da mnjenje o kojem govori Ruso nije ono »mnjenje građana okupljenih po ugledu na grčku javnost, na place publique rada aklamiranja odluka«. Po Habermasu grčka javnost ne aklamira odluke nego odlučuje, za razliku od suvremene građanske javnosti koja aklamira odluke donesene u kvazijavnosti i nejavnosti državnih i stranačkih vodstava i drugih grupa moći, u kojima se, odvojeno od javnosti, odlučuje o značajnim pitanjima zajedničkoga života.

U Glavi četvrtoj govori se o *objektu* javnog mnjenja i ustvrđuje da su predmet javnog mnjenja »socijalne situacije koje se, neposredno ili posredno, ispoljavaju kao problematične za socijalnu strukturu na bilo kom sektoru opštedruštvene reprodukcije života« (80). Tu saznajemo »da javno mnjenje i nema prvenstveno saznajnu funkciju«, jer »ono je svest političke javnosti, proistekla iz empirijske reakcije te skupine na objektivnu datost« (73). »Politička javnost se upravo izražava vrednosnim sudovima zato što ta vrsta su-

dova sadrži i jedan bitan element — element izbora» (76).

U Glavi petoj pokušano je određenje *subjekta* javnog mnijenja — političke javnosti: »Politička javnost predstavlja specifičan oblik socijalnog grupisanja ljudi u sferi političkog života ili prakse, međusobno povezanih psihološkim vezama i relativno trajnim aktivnim odnosom prema relevantnim problemima zajednice u kojoj žive« (91). »Politička javnost se... javlja u ulozi socijalnog mehanizma čijim se posredstvom, kao i putem organizaciono-institucionalnih faktora političkog sistema, razrešava odnos čoveka, tj. njegova socijalne sredine ili društva u celini i države, kao užeg političkog aparata«. (85)

U ulozi političke javnosti može se naći »samo grupacija ljudi«, a pojedinac ne može jer je za uspostavljanje javnosti potrebna uzajamna komunikacija, a pri razrješavanju odnosa društvo-pojedinac političkim sredstvima se ne mogu služiti pojedinci (86). Javnost, publika, gomila, mnoštvo i masa su asrukturalne skupine (87). Politička javnost je »najelementarniji oblik izdvajanja pojedinaca iz mase u poseban oblik društvenosti« (89).

Javnost je prijelazni oblik grupisanja između mase i političke organizacije, klase i sličnih skupina (89). Podsjetimo se da je autor ranije rekao da se politička javnost strukturira na psihološkim vezama među ljudima (47). Sistem psiholoških veza između ljudi (jesu li ti ljudi publika, građani, proizvođači, vlasnici, ili što?) tvori javnost koja je prijelazni oblik grupiranja između mase i političke organizacije i klase? Da nisu možda i klase i političke organizacije »psihološke strukture«?

Glava šest je najbolji dio knjige. Ali, tu je zapravo prepričana Habermasova analiza građanske javnosti; Habermasova analiza nije kritički preispitana

ni reinterpretirana već prepričana. Ukoliko je za upoznavanje kritički s kategorijom građanske javnosti, njenih društveno-historijskih uvjeta, mjesta, političke uloge i značenja, bolje učiniti to na izvoru, u knjizi J. Habermasa.

S najvećim interesom smo očekivali, naravno, analitički prikaz koji bi pokazao uvjete, mogućnosti, mjesto i oblike, te ulogu javne svijesti, odnosno *javnosti u socijalističkoj samoupravnoj zajednici*.

Socijalistički samoupravni društveni odnosi svakako su povijesno i zbiljski novi društveni uvjeti na kojima je utemeljena drugačija zbilja društveno-političke svijesti.

Prije svega za razliku od građanske javnosti koja, utemeljena u privatnoj sferi i odvojena od političke zajednice, posreduje principijelno privatnu sferu proizvodnje (građansko društvo) prema sferi političke zajednice (država), socijalistička javnost nije odvojena od političke zajednice već je unutar nje, nije utemeljena u privatnoj sferi već u društvenoj cjelini reintegriranih sfera privatnog i javnog i time ne utječe na upravljanje već je njegov konstitutivni činilac.

To su ipak samo principijelne relacije nove, transformirane javnosti, dok se realne nalaze u složenim društvenim uvjetima i procesima, do te mjere složenim da je socijalistička zbilja javne svijesti (javnosti i javnoga mnijenja) teško prepoznatljiva u dinamici društvenog zbivanja. Zbog toga je potrebno izgraditi njoj primjereni kategorijalni i metodološki instrumentarij za njenu kritičku analizu takav kojim ćemo biti u stanju zahvaliti njene prave dimenzije i oblike.

U Glavi sedmoj dr T. Đorđević izlaže svoj doprinos izgradnji takvog kategorijalnog i metodološkog instrumentarija. U početku tog poglavlja on izlaže svoje shvaćanje novih društvenih uvje-

ta, u kojima se pojavljuje socijalistička javnost. Potom ustvrđuje da »samoupravna javnost... postaje fenomen političke prakse u socijalizmu, stepenica u razvoju političke javnosti uopšte, počev od njenih praosnova -političke javnosti antičke Grčke, pa preko reprezentativne javnosti srednjeg veka, zatim literarne i građanske političke javnosti« (127).

I nadalje uočavamo mnoštvo nepreciznosti i diskutabilnih iskaza. U poglavlju pod nazivom »Radnička klasa i politička javnost u prelaznom periodu«, autor ustvrđuje da »sa socijalističkom revolucijom nastaje postrevolucionarni period, period stabilizacije vlasti radničke klase...« itd. (129). (?)

Što to znači? Valjda poslije oružanog dijela revolucije nastupa novo revolucionarno razdoblje stabilizacija vlasti radničke klase i instrumentalizacije te vlasti zbog složenih revolucionarnih promjena društvenih odnosa.

On u toj Sedmoj glavi namjerava izložiti historijsku genezu socijalističke javnosti. Međutim, on izlaže historijat jugoslavenske socijalističke revolucije i njene osnovne društvene sadržaje uglavnom prepričavanjem teksto-va drugog autora (dr D. Bilandžića: Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—73. g.) pa bismo mogli taj historijski pregled jugoslavenske revolucije s njenim glavnim problemima upoznati u izvornom tekstu gdje je to mnogo bolje izloženo. Dr Toma Đorđević ovdje, u ovaj prepričani prikaz razvoja jugoslavenskog socijalizma ubacuje ponegdje izraz javnost — i to je sve. Zapravo, to nije sve: na pojedinim mjestima uočavamo iste značajke autorove osebuje logike i stila. Tako on, govoreći o preobražaju politike i upravljanja u samoupravnoj zajednici kaže: »Menjaju se dakle, kriterijumi prema kojima se vrednuje društvena relevantnost pojedinih sfera socijalne

prakse, i to ne više s obzirom na odnos: privatno-javno, već više s obzirom na kriterijum — primarno prema sekundarnom, ili bazično prema izvedenom« (153). Na slijedećoj strani kaže da je primarno proizvodno-reprodukciona sfera, a sekundarno samoupravna sfera (154). Koja je to samoupravna sfera, na primjer? Zar samoupravljanje nije i društveni odnos i djelatnost upravljanja koji (koja) se ozbiljuje u cijelom sistemu društvene reprodukcije integralno?

Ima još takvih stvari. »Samoupravna javnost je, upravo inspirisana onim što je i primarni predmet komunikacije među sferama društvenog rada — raspodelom rezultata minulog rada, tj. akumulacije« (155). Ili, na strani 169, on konstatira da je privrednom reformom uvjetovan nastavak razdvajanja sfera društvenoga rada — javno političke i samoupravne od proizvodno — reprodukcione(! !). Zaista neobične tvrdnje.

U Glavi osmoj ima mnogo sličnih tvrdnji. Tu saznajemo da su institucije političkog sistema »osnovni subjekt mera politike« (209), da »masovna kultura suvremenog doba svakako je surrogat kulture kakvu traži nova socijalistička civilizacija« (209), da je otuđivanje političkih pozicija olakšano »raskidanjem neraskidivih (?) veza između funkcije svojine i funkcije upravljanja svojinom« (211).

U Glavi devetoj autor se osvrće (vraća) na probleme uloge javnog mnijenja u političkom procesu. U poglavlju »Oblici ostvarivanja uloge javnog mnjenja« saznajemo da su to: a) »mehanizam suočavanja subjekta političkog procesa« (249), b) »mehanizam izbornog procesa« (252) i c) »mehanizam donošenja političkih odluka« (255).

Tu smo ujedno upozoreni da je »složenost čina odlučivanje uslovljena, pre svega, mnogobrojnošću subjekata

političke prakse čiji su interesi tangirani potrebom donošenja političkih odluka« (257). »U načelu, svaka odluka u čijoj strukturi nije teško prepoznati stavove izražene u dominirajućoj struji javnog mnjenja — a naučna metodologija omogućuje da se to doista precizno utvrdi — doneta je pod uticajem političke javnosti; politička javnost se u tom slučaju ispoljila u ulozi subjekta političke prakse a sama odluka stekla masovnu političku podršku, tj. moralno-političku sankciju, čime je olakšano njeno rezonovanje« (258), zaključuje autor.

Daleko bi nas odvelo da nabrajamo i dalje takve primjere, jer ih je mnogo, vrlo mnogo, gotovo cijeli tekst je primjer takve teorije i takve logike.

Da zaključimo: U svom radu pod nazivom »Političko javno mnjenje« autor dr T. Đorđević je pokušao kategorijalno i metodološki pripremiti izgradnju jedne znanstveno utemeljene teorije političkog javnog mnjenja. On je u tekstu svoje knjige izložio vlastito shvaćanje teorije javnog mnjenja. Pokušao je razmotriti neke probleme njena utemeljenja, ali je po našem mišljenju nepovratno zalutao već u određenju njena predmeta. U određenju predmeta je ujedno i osnovna teškoća svake znanstvene teorije. U njenom savladavanju dr T. Đorđević nije uspio.

O predmetu teorije političkog javnog mnjenja, onakvom kako ga on određuje, odnosno shvaća i razumije, morali bismo otvoriti temeljitiju raspravu. I ne samo o predmetu već i o svim relacijama koje politički aktivna javnost u organiziranoj društvenoj za-

jednici uspostavlja, posebno u socijalističkoj samoupravnoj.

Što je socijalistička javnost u uvjetima društvenih preobražaja, revolucionarnih i proturječnih, u složenim okolnostima aktualnih interesnih diferencija i neprekidne redistribucije društvene moći? Kako djeluje radnička javnost kao aktivni činilac revolucionarne integracije zajednice u rasponu između klase svijesti, odnosno povijesnih dimenzija općih i zajedničkih interesa i neposrednog iskustva, odnosno konkretnih ekonomsko — socijalnih parcijalizacija (posebnih) interesa? Itd. Mogli bismo nabrojiti čitav niz značajnih pitanja bez kojih ne može biti znanstvene teorije javnosti i javnog mnjenja ako želi svoju relevantnost graditi na stvarnim sadržajima i pravom značenju svoga predmeta u društveno-političkoj zbilji.

Autor nije imao u vidu ovakva pitanja niti je potražio odgovore na njih. On je to propustio učiniti tako da su izvan njegove pažnje ostale stvarne bitne značajke javnosti; uvjeti njene tvorbe, oblici njena ispoljavanja i, posebno, način djelovanja u složenoj mreži distribucije društvene i političke moći. Kategorijalni aparat koji je upotrijebio je preopćenit i nepodoban, način analize nejasan i proturječan, zaključci izvedeni iz neprepoznatljive zbilje i neshvatljivom logikom.

Uza sve poštovanje prema autoru i njegovu trudu možemo ustvrditi da ovaj njegov rad nije pružio doprinos ni utemeljenju znanstvene teorije političkog javnog mnjenja ni spoznaji o njenom značenju.

Tomislav Jantol

DIE ALTERNATIVE — EIN NEUES MODELL
DER GESELLSCHAFT JENSEITS VON KAPITALISMUS
UND KOMUNISMUS

Rowohlt, 1974., str. 240

Ovo je djelo doprlo do nas kao njemački prijevod francuskog izdanja iz 1972. godine. Kako se bavi prvenstveno budućim izgledom svijeta u kojem živimo, može se reći da je ova knjiga danas aktualnija nego u doba kada je napisana. Autor knjige je u nas prilično poznati francuski marksista Garaudy kojega izdavač na omotu knjige reklamira kao »vodećeg marksističkog teoretičara s praktičnim političkim iskustvom«.

Teško je reći koliko je Garaudyjevo »praktično političko iskustvo« utjecalo na sadržaj ove njegove knjige, ali je očito njegovo isključenje iz KP Francuske u kojoj je do 1970. bio jedan od istaknutijih ideologa ostavilo traga na njegovu literarnu djelatnost. Naime, već sam podnaslov knjige izaziva nedoumice oko toga o kakvom je »modelu« društva budućnosti riječ: s »onu stranu kapitalizma i komunizma« teško da može postojati bilo kakav »treći« model društva, a upravo su domišljanja te vrste u velikoj modi na zapadu Evrope. Ukratko, Garaudyjeva knjiga ostavlja naznačeno pitanje bez potpunijeg odgovora i kao takva pod-

jednako je atraktivno štivo za marksiste i »liberalne« građanske mislioce.

Ako načas apstrahiramo od rečenoga, Garaudy argumentirano pokazuje da je radničko i društveno samoupravljanje jedina moguća *alternativa* budućeg razvitka socijalizma u suvremenom svijetu. Pri tom se poziva na Marxovo određenje radničkog samoupravljanja iz Komunističkog manifesta shvaćenog kao »asocijacija« udruženih radnika u kojima je »slobodan razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka svih«.

Opća je karakteristika sadržaja i stila ove knjige da je pisana tako kao da nema pitanja globalne svjetske politike na koju pisac ne bi mogao dati odgovore. U tome je dobra i loša strana ove knjige; dobra stoga što je očito da u uvjetima suvremenog razvitka proizvodnih snaga rada i komunikacija nema problema koji nisu svima zajednički i bliski, a loša ukoliko barata s frazama i nagađanjima da li će Kina i Japan ili pak zemlje »trećeg svijeta« postati u dogledno vrijeme nove supersile slične današnjima. Dakako, takav način razmišljanja ostavlja

slobodu svakome da se pridruži ili ne autorovim razmišljanjima o sudbini svijeta u kojemu živimo.

Knjiga je podijeljena na tri dijela. U prvom dijelu Garaudy piše o »izazovu omladine« (Die Herausforderung durch die Jugend) pokušavajući shvatiti težnje mladih na Istoku i na Zapadu za »radikalnim« promjenama načina ljudskog življenja. Drugi dio knjige nosi naslov »Što se mora dogoditi«, a »obračunava se« s kapitalističkim rješenjima i sa staljinskim tehnobirokratizmom, razmatra neka pitanja religije i svijesti, te radničkog samoupravljanja kao svojevrsne i najpotpunije »kulturne revolucije«. U trećem dijelu Garaudy pokušava dati »Sliku današnje revolucije«, pri čemu odlučno pledira za radničkim i društvenim samoupravljanjem kao jedino mogućoj alternativni prevladavanja klasnih suprotnosti u suvremenom društvu. Radničko samoupravljanje je, smatra Garaudy ističući pozitivna jugoslavenska iskustva, »program svih borbi za socijalizam, kako na Istoku tako i na Zapadu« (str. 219). Točnije rečeno, samoupravljanje probija sebi put i tamo gdje formalno nije ispisano u programima društvenog razvitka. Podružtvovljenje sredstava za proizvodnju ne može se završiti pukom nacionalizacijom sredstava za proizvodnju. Ono mora ići dalje u pravcu podružtvovljanja funkcija upravljanja tim sredstvima, jer se samo tako mogu prevladati slabosti u današnjem položaju radničke klase u socijalizmu.

Za razliku od pisaca koji do svojih teorija o konvergenciji kapitalizma i socijalizma dolaze promatranjem tehnoloških procesa, Garaudyju su ti procesi samo ilustracija teze da je radničko i društveno samoupravljanje jedina realna perspektiva razvitka društva i na Istoku i na Zapadu.

Garaudy točno zapaža da se raniji razvitak proizvodnih snaga rada teško može uspoređivati s današnjim razvitkom i to ilustrira zanimljivim podacima. Tako npr. prema podacima UNESCO-a oko 90 posto svih znanstvenika i istraživača koji su stvarali od početka civilizacije, danas živi i stvara. Nadalje, još početkom ovog stoljeća bilo je u industrijskim državama više od 50 posto stanovništva zaposleno u poljoprivredi, dok se danas taj broj svodi na samo oko 7 posto s tendencijom daljeg opadanja. Još je impresivniji i važniji podatak kretanje bruto-proizvoda nekad i danas. Naime, bruto-proizvod je tisućama godina u svim zemljama svijeta rastao po stopama od 3—4 posto godišnje, da bi u eri prve industrijske revolucije bilježio rast od 20—30 posto. Danas pak udvostručuje se stopa rasta u visokorazvijenim zemljama svakih petnaestak godina tako da društvo u trenutku kada novorođenče doživi starost proizvodi 32 puta više dobara nego u vrijeme njegova rođenja.

Dakako, prednji podatak odnosi se na industrijski visokorazvijene zemlje. Između tih zemalja i država »Trećeg svijeta« ne samo što se ne ublažavaju razlike u razvijenosti i bogatstvu, već se postojeći jaz stalno povećava. Od nedovoljne prehrane pati danas oko dvije trećine svjetskog stanovništva (2.500 milijuna ljudi), što se ne može objašnjavati demografskim razlozima. Garaudy navodi, naime, da od 1965. raste proizvodnja živežnih namirnica u svijetu po godišnjoj stopi od 3 posto a stanovništva samo 1,5 posto: »Glavni krivac za takovo stanje jest neokolonijalizam, taj mlađi brat neokapitalizma, koji diktira zemljama trećeg svijeta veoma niske cijene sirovina i veoma visoke cijene gotovih proizvoda što ih one kupuju. Tako je npr. trebalo 1972. godine tri ili četiri puta

više šećera, oraha ili kave nego 1962. godine za kupovinu jednog traktora. U takvoj situaciji treba jasno reći da je »pomoć zemljama 'Trećeg svijeta' zapravo pomoć siromašnih zemalja bogatim zemljama« (str. 62).

Zanimljivo je da Garaudy shvaća radničko samoupravljanje kao kompleksnu kategoriju podložnu razvitku, koja se ne može jednom zauvijek »programirati« ili oktroirati: »Socijalizam po svojoj definiciji nije nikakav zatvoreni i jednom zauvijek dovršeni sistem koji se automatski reproducira. To je stvaralački proces, jer bi se u protivnom uvijek nanovo reproducirale klasne razlike, kao što je to slučaj u Sovjetskom Savezu i svim državama »Istočnog bloka« a u manjoj mjeri i u Jugoslaviji. Mao Ce Tung s pravom naglašava da jedna jedina kulturna revolucija nije dovoljna za otklanjanje pomenute tendencije stvaranja klasnih razlika, nego da su potrebne dvije ili tri kulturne revolucije da bi se održao kurs prema ovom velikom cilju« (str. 208).

U vezi s tom i sličnim ocjenama treba se upitati koliko su one rezultat stvarnog poznavanja socijalističke prakse u zemljama o kojima je riječ, a koliko plod Garaudyjevih sklonosti

za »paušalnim« ocjenama socijalističkog razvitka u suvremenom svijetu. Ovo tim više, što Garaudy iskustva naše zemlje u razvitku radničkog i društvenog samoupravljanja naziva zanimljivim »eksperimentom« i — ništa više! Doduše, on ističe da se taj »eksperiment« potvrdio kao *sistem* sposoban da prevlada slabosti koje proizlaze iz relativno nerazvijene osnovice u razvitku proizvodnih snaga (str. 219).

Garaudy se strastveno zalaže za radničko i društveno samoupravljanje kao jedinu realnu alternativu socijalističkog razvitka u suvremenom svijetu. Smatra da je vrijeme sazrelo da se i na Istoku i na Zapadu taj »model« počne ostvarivati »radikalnim« promjenama u ekonomskoj strukturi društva. Garaudy je u tom pogledu optimista. Jer, kako slikovito ističe završavajući svoja razmišljanja, i feudalna gospoda u predvečerju revolucije iz 1789. i buržuji u predvečerju oktobarske revolucije tvrdili su kako »toga još nije bilo, nema ga nigdje, pa je stoga nemoguće«. Revolucionari su takve zaključke uvijek odbijali: »Oni nisu znali da je nešto nemoguće, pak su to nemoguće i ostvarili« (str. 237).

Ivo Brkljačić